

Geliş Tarihi: 09.08.2021

Kabul Tarihi: 13.09.2021

Doi: <https://doi.org/10.52817/oguztad.980646>

KAŞKAYLARIN TÜRK KÜLTÜRÜ İÇERİSİNDEKİ YERİ

Muhittin ÇELİK*
Hüseyin GÖKÇE**

ÖZET

Kaşkay Türkleri İran coğrafyasında yaşayan önemli Türk boylarından biridir. Uzun bir süre göçebe hayat tarzını sürdüren Kaşkaylar, son dönemlerde yerleşik hayata geçmeye başlamışlardır. Kaşkayların yerleşik hayata geçmeleri kendilerine has birçok kültür varlığının da son bulmasına sebep olmaktadır. Bu çalışmada Eski Türk kültürünün birçok özelliğini gördüğümüz Kaşkay Türklerinin kültür malzemeleri üzerinde durulmuştur. Çalışmanın başlıca amacı kaybolmak üzere olan Kaşkay kültür malzemesinin yazılı ortama aktarılmasıdır. Çalışmada Kaşkayların adı, kökeni, dili, idari yapısı, yaşadıkları coğrafya, giyim kuşamı, yiyecek içecekleri, el sanatları ve hayvancılıkları gibi çeşitli unsurlar ele alınmıştır. Çalışmada yer alan bilgilere çoğunlukla Kaşkay coğrafyasında yapılan görüşmeler neticesinde ulaşılmıştır.

Anahtar Sözcükler: İran, Kaşkay Türkleri, Türk Kültürü, Kaşkay Türkçesi.

THE POSITION OF QASHQAIS IN TURKISH CULTURE

ABSTRACT

Qashqai Turks are one of the important Turkish tribes living in Iran. The Qashqais, who continued their nomadic lifestyle for a long time, have recently started to adopt a settled lifestyle. The transition of the Qashqais to a settled lifestyle causes the end of many unique cultural assets. In this study, the cultural materials of the Qashqai Turks, whom we see many features of the Old Turkish culture, are emphasized. The main purpose of the study is to transfer the Qashqai cultural material, which is about to disappear, to written media. In the study, various elements such as the name, origin, language, administrative structure, geography, clothing, food and beverage, handicrafts and animal husbandry of the Kaşkays were discussed. The information in the study was mostly obtained as a result of the interviews made in Qashqai geography.

Keywords: Iran, Qashqai Turks, Turkish Culture, Qashqai Turkish.

GİRİŞ

Türkler (Turanlılar), tarihin her döneminde İran'da olmuşlardır. İran sarayında resmi dil her zaman Türkçe olmuştur. Bu süreç, 1925 yılına kadar devam etmiştir. Bin yıl süren Türk hâkimiyeti sırasında Farsça Türkçeden çok etkilenmiştir. "Türkçe Verintiler Sözlüğü" isimli çalışmada, Farsçadaki Türkçe kelimelerin sayısının 3.000 civarında olduğu ifade edilmiştir. İran

* Dr. Öğretim Üyesi; İnönü Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, muhittin.celik@inonu.edu.tr ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6691-1443>.

** Arş. Gör.; İnönü Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, h.gokce16@hotmail.com ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5275-8751>.

Büyükelçiliği Kültür Müsteşarlığı tarafından hazırlanan “Ortak Kelimeler Sözlüğü” adlı eserde de Türkçe-Farsça yaklaşık 4.000 ortak kelimeye işaret edilmiştir.¹

Bugün İran’ın farklı bölgelerinde Azerbaycan Türkleri, Türkmenler, Kaşkaylar, Horasan Türkleri, Halaçlar, Sungurlar, Ebiverdiler gibi birçok Türk grubu yaşamaktadır. Dolayısıyla İran’da geçmişten günümüze zengin bir Türk kültürü ve medeniyetinin hüküm sürdüğü söylenebilir.

Bugün konargöçer hayat tarzından yerleşik hayata geçiş sürecini tamamlamak üzere olan Kaşkay Türkleri, Türk gelenek ve göreneklerini son zamanlara kadar en iyi şekilde devam ettirmiş olan bir Türk aşiretidir.

Kaşkayların nüfusları ile ilgili resmi istatistikler bulunmamaktadır. Araştırmacılar tarafından verilen tahmini nüfus 1-3 milyon arasında değişmektedir. Mesela Merdani üç milyon olarak vermektedir (2007: 38). Bizim tahminlerimize göre bugün Kaşkayların nüfusu 1.500.000-2.000.000 (1,5-2 milyon) civarındadır.

Nüfusun büyük bir çoğunluğu iş, eğitim veya dönem hükümetlerinin baskıcı politikalarından dolayı yerleşik hayata geçmek zorunda kalıp devlet dairelerinde, serbest mesleklerde ve özel sektörde çalışmaktadır. Kaşkayların bugünkü politik, ekonomik ve kültürel durumları çok iyi değildir.

Kaşkay İli/Eli (İl-i Kaşkayı), İran’ın güneyinde yaşayan ve Türk oymaklarının bir araya gelerek oluşturdukları güçlü aşiretin yaşadığı bölgenin adıdır. Bu aşiretin mensupları da Kaşkaylar / Kaşkaylılar olarak anılır. Bu güçlü Türk aşiretine tarihi seyir içerisinde (kendilerini daha güvende hissetmek için) bazı Türk olmayan aileler de karışmıştır. Kaşkaylar güçlü olduğu dönemlerde, Fars eyaletini kontrolleri altında tutmuş, merkezi yönetimin bu bölgeye atayacağı idareciler (Fars eyalet valisinin atanması gibi) konusunda söz sahibi olmuşlardır. Dolayısıyla Kaşkaylar, İran siyasi tarihinde de önemli bir yer tutmuşlardır.

Bu yazıda, Kaşkayların nüfusları, idari teşkilatları, yaşadığı coğrafya, dil ve edebiyat ürünleri, giyim kuşamları, yiyecek içecek, hayvancılık, at kültürü vb. üzerinde durulacaktır.

1. Kaşkay Adı ve Kaşkayların Kökeni

Kaşkay Türkleri; Oğuzlar (Kayı boyu) başta olmak üzere, Uygur, Kıpçak ve başka Türk boylarının oluşturduğu bir Türk federasyonudur. 11. Yüzyıldan itibaren Orta Asya’dan batıya doğru göç eden Türklerin bir kısmı İran’ın orta ve güney bölgelerine yerleşmişlerdir. Yerleştikten sonra da İran bölgesinde güçlü bir topluluk hâline gelerek kurulan merkezî veya yerel Türk yönetimlerinin / devletlerinin bünyesinde rol oynamış ve varlıklarını bugüne kadar sürdürmüşlerdir.

Kaşkay kelimesinin kökeni hakkında birçok görüş ileri sürülmüştür. Ancak bu kelimenin kökeni henüz tam olarak aydınlatılamamıştır. Genelde *kaşka*, *kaş*, *kay* ve *kayı* kelimeleri üzerinde durulmuştur.

2. Kaşkaylarda İdari Teşkilat

İran’ın Fars eyaletinde, son dönemlere kadar konargöçer bir hayat sürdüren Kaşkayların idari yapısı, siyasi bir güç özelliği taşıyan tabakalardan meydana gelmektedir. Kaşkayların

¹ Günay Karaağaç (2008), Türkçe Verintiler Sözlüğü, Ankara: TDK Yayınları.

Ortak Kelimeler Sözlüğü (1989), İran İslâm Cumhuriyeti Büyükelçiliği Kültür Müsteşarlığı, Ankara.

yaşadığı bölgenin resmi adı, son dönemlere kadar İli Kaşkayî olarak geçmiştir. Günümüzde de Kaşkaylar arasında buranın adı İl-i Kaşkayî/Kaşkayî Eli olarak anılır. Bu yapı, eski Türk toplumu yapısıyla ve Oğuzlarda görülen idari teşkilat sistemiyle benzer şekildedir. Oğuzlar siyasi bir teşekkül için el (il) kelimesini kullanmışlardır.

Kaşkaylarda idari teşkilat:

İl/él	→	Han
Tayfa	→	Kelanter
Tire	→	Kethüda
Bonku	→	Aksakal
Aile	→	Aile

İl/él: Tayfaların birleşmesinden meydana gelir. İlin başında ilhan (il+han) bulunur. Kaşkay ili altı büyük tayfadan meydana gelir. Bu büyük tayfalara il de denilir. Bir ilin itibarı, o ilin nüfusu, bir çatışmada çıkarabildiği silahlı kişi sayısı ve ekonomik gücüne bağlıdır. Ayrıca ili yöneten kişinin şahsi özellikleri ve becerisi de o ilin itibarı açısından önemli özelliklerdir. Kaşkayların meşhur ilhanlarından Melik Mansur Han (Sovlatü'd-dovle) ile yapılan görüşmede, ilhan olacak kişide aranan özellikleri şöyle sıralar:

“Çevresinin olması, iyi ata binmek, güçlü bir yapıya (tercihen uzun boylu) sahip olmak, gururlu ve azametli bir simaya sahip olmak, adaletli olması, aşiretler arasında iyi bir şöhrete sahip olması, asalet sahibi olması, cesur olmak ve güzel el yazısına sahip olmak.”

Tayfa: Tirelerin birleşmesinden meydana gelir. Kaşkay İli Amele, Dereşorlu, Farsimedan, Büyük Keşköllü, Küçük Keşköllü, Şeşbeyli gibi altı büyük tayfadan oluşur. Bazı tayfalar yer adları, siyasi özellikleri ve şahıs adları ile anılırlar. Tayfa, kelanter tarafından yönetilir. Kelanterlik babadan oğula geçer.

Tire: Bonkuların birleşmesinden meydana gelir. Akrabalık temeline dayalı olan bu yapı kethüda tarafından yönetilir. Kethüda soylu bir aileye mensup, yetenekli kişilerden seçilir. Bazı tireler zamanla eriyerek diğerlerinin içinde kaybolabilir veya zayıflayan tire (eski bir Türk geleneği olarak) başka bir tireye koşulabilir.

Bonku: Birkaç aileden meydana gelen birimdir. Yurt denilen bölgelerde oba (bölük/işom) şeklinde yaşarlar. Bonku, aksakallılar (rişsefid) tarafından yönetilir. Adını onu yönetenden alır.

Aile: En küçük sosyal birim olarak Kaşkay ilinde yer alırlar. Kaşkaylar ataerkil aile yapısına sahiptir.

Hanlık sistemi ile yönetilen Kaşkay İli, M. Rıza Şah'ın “toprak reformu” dolayısıyla (1962) zayıflamış ve devamında bu sistem işlevini yitirmiştir. 1982' de Hüsrev Han'ın Şiraz'da idam edilmesi ve han ailesinin ülkenin çeşitli bölgelerine sürülmesi ile fiili olarak bu sistem son bulmuştur. İlhanlar, Kethüdalar, Kelanterler, Aksakallılar sadece aile adlarında soyları takip edebilen ve saygı unvanı taşıyan unsurlar olarak kalmış, asıl işlevini yitirmiştir.

3. Kaşkayların Yaşadıkları Coğrafya

Kaşkay İli, Fars Körfezi kıyılarından başlayarak İsfahan ve Bahtiyari bölgelerinin güneyine kadar varan bir alana yayılmıştır. Zagros dağlarının birbirine girmiş yükseklikleri ile körfez

sahilleri bu İlin doğal sınırlarını çizmektedir. Şiraz'ı merkez olarak aldığımızda, Kaşkayların yaşadıkları yerleri üç kısma/bölgeye ayırabiliriz:

1. Kaşkay yaylak bölgesi (Sipidan, Berucen, Semiron, Âbade ve Mordeşt).

2. Kaşkay kışlak bölgesi (Lar, Cehrom, Firuzâbad, Kazron, Mümesna, Behbehan, Keçseran, Dugonbedân, Ramhürmüz, Buşehr, Kongan ve Deştšenan).

3. Merkez (orta) kısım (Şiraz çevresi, Deşt-i Erjen ve Merudeşt).

4. Kaşkay Türkçesi ve Türk Lehçeleri İçerisindeki Yeri

Kaşkay Türkçesi, İran'ın merkez ve güney bölgelerinde bulunan ve bugünkü siyâsî-idarî bölge yönetim sisteminde yer alan Fars (kahir çoğunluğu), İsfahan, Buşehr, Çarmahal u Bahtiyarî, Kohkiluye u Boyerahmed, Huzistan, Kirman ve Hürmüzgan bölgelerinde yaşayan Kaşkay Türklerinin ana dilidir. Ayrıca Kaşkay Türkçesi çeşitli dönemlerde savaş, sürgün, göç, iş vb. nedenlerle İran'ın kuzeyi, Horasan, Mazenderan, Tahran ve etrafına göçmüş/göçürülmüş olan Kaşkaylar tarafından da (yerel diller ve lehçelerin etkisinde kalmış olsa da) bilinip konuşulur.

Kaşkaylar Arap alfabesini kullanırlar, fakat 2000 yılından sonra Latin alfabesi de bazı Kaşkaylı aydınlar tarafından kullanılmış ve bu alfabe ile kitaplar yayımlanmıştır.²

Kaşkay Türkçesi Türk dilinin Oğuz grubu Türk lehçeleri içerisinde yer alır. Farklı görüşler olsa da Kaşkay Türkçesi Güney Oğuzca'sının bağımsız bir kolunu teşkil eder. Oğuzca'nın bugün bilinen en güneydeki temsilcisidir.

Kaşkay Türkçesi, Çağdaş Türk lehçelerinin bir kısmıyla (Kıpçak, Yeni Uygur, Azeri Türkçesi, Eski Anadolu, Halaçça, Horasan vb.) bazı benzer yönler taşır. Bu durumun iki temel nedeni vardır. Birincisi, tarihi süreçteki ilişkiler ikincisi ise Kaşkay İl birliğine zamanla karışmış olan Türk halklarıdır. Kaşkay İl Birliği içerisinde yer alan tayfa ve tirelerin araştırılması bu konuyu daha net olarak gözler önüne serecektir. Kaşkay Türkçesinin yazılı kaynaklarının sınırlı olması, yeterince araştırılmaması ve konuya önyargılı yaklaşılması, Kaşkay Türkçesi ile ilgili farklı görüşlerin ortaya konulmasına sebep olmuştur.

Kaşkay Türkçesi, Oğuz grubuna mensup olan diğer şivelere/lehçelere kıyasla daha arkaik unsurlar barındırır. Konargöçer bir hayat tarzı sürdürmeleri, dil ve kültür özelliklerini özgün bir biçimde koruyabilmelerini sağlamıştır.

Kaşkayların sözlü (şifahi) edebiyatları, yazılı edebiyatlarına göre daha zengindir. Konargöçer toplumlarda okuma-yazma ihtiyacı daha az olduğu için yazılı edebiyat gelişmez. Yazıya geçirilenler de zamanla (yaşadıkları hayat tarzlarının zorlukları nedeniyle) kaybolduklarından, bu eksiklik hafızada taşınır ve sözlü olarak kuşaktan kuşağa aktarılır. Diğer Türk topluluklarında olduğu gibi Kaşkayların da sözlü edebiyatını atalar sözü, destan, şiir gibi türler teşkil eder. Son dönemlerde özellikle İl fertlerinin gayretleri ile bu sözlü ürünlerin birçoğunun yazıya aktarılması Kaşkay Türkçesi için büyük önem taşımaktadır.

Kaşkayların yazılı edebiyatının gelişmesinde Mirza Muhammed (18. Yy.), Kul oruç (H. 1200-1260), Hüsrev Beg (19.Yy.), Ma'zun (Me'zun), Hüseyin Ali Beg, Nimetullah Beg; çağdaş Kaşkay şairlerinden Tahmas, Şakkakı, Davut Hasan, Mensur Şah Muhammedi, Ali Rıza Şahbazi,

² Cafer Eyvezi Yadıkırı'nın, Me'zun Kaşkay Şiirleri (Şiraz 2015) adlı eseri, Latin alfabesiyle yazılan ilk örneklerden biridir.

Piran Muhtari, Hüseyin Ali Kaimi, Evezullah Seferi, Ersalan Mirzai gibi şair ve yazarlar önemli rol oynamışlardır.

Kaşkay edebi ürünleriyle Türk dünyası dil ve edebiyat ürünleri arasında büyük etkileşim görülür. Edebi gelenek ve dil olarak Güney Azerbaycan başta olmak üzere, çeşitli Türk lehçe ve şivelerinin etkisi vardır. Özellikle Şehriyar'ın çağdaş Kaşkay şairleri üzerindeki etkisi büyüktür (Doğan, 2018: 497).

Hüseyin Ali Kaimî'nin Şehriyar'ın "Heyder Baba'ya Selam" şiirinden etkilenerek, Karağaç çayına (Çay Karağaç) hitaben yazdığı şiirden birkaç dize şöyledir:

...

Danış görem neççe ildir gelireng
Hardan gelib hara gidiyir, nolireng
Sen ki gezib çox mahaller bulireng

Çox görmüşeng sergüzeştler beyân et
Virân olan ölkelerden fiğân et.

...

Yine çağdaş Kaşkay şairlerinden Mansurşah Muhammedi, Şehriyar'ın Heyder Baba dağına hitap ettiği gibi Görüş Denadan/Dınadan adlı şiirinde, Dena dağına hitap eder.

...

Ayruksudur Dena yaxşı güllering
Görmelidir çiçek güllü çöllering
Kardan kopan serin serin sèllering

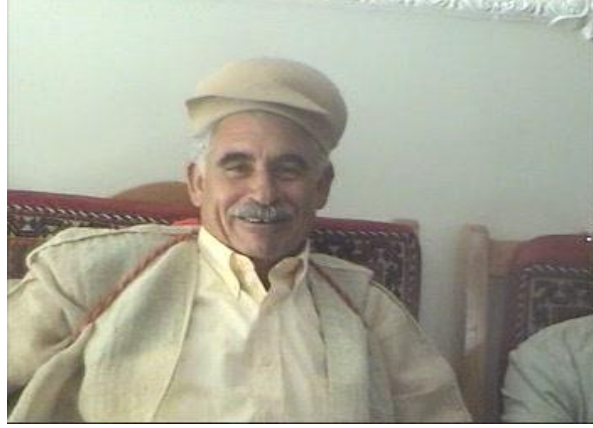
Her ne diyem sen yerleşmeng sözüme
Senden yeyter daha gelmez gözüme

...

Yine ünlü Kaşkay şairi Mazun'un, Tilimhan'dan (Hekim Tilimhan) ilham aldığı, Tilimhan'ın şiirlerinin Kaşkay âşıkları tarafından sevilip ezberlendiği de araştırmacılar tarafından belirtilmiştir (Doğan, 2020: 30). Bu da aynı kökten ve gelenekten gelen toplumlar için doğal bir sonuçtur.

5. Kaşkaylarda Giyim-Kuşam

Kaşkay Türkleri, genellikle ela gözlü, siyah saçlıdırlar. Sarı ve mavi gözlülere az rastlanır. Genellikle bıyıklıdırlar ve sakallarını keserler.

Şair Piran Muhtarî geleneksel Kaşkay giysileri ile. (Muhittin Çelik, Özel Arşiv.2005).

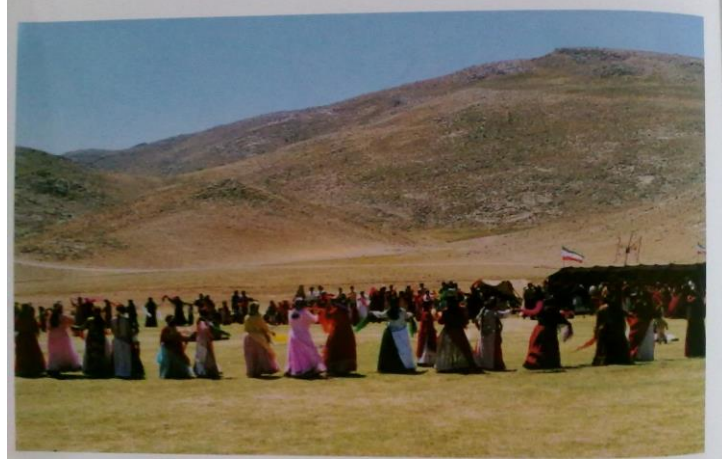
Kaşkayların geleneksel giyimleri arkalık ve bir tür şalvardır. Erkekler, dizden aşağıya kadar uzanan arkalıkların üstünde bellerine şal bağlarlar. Kaşkaylar uzun şal, arkalık üstüne çete denilen kısa, kolsuz bir elbise giyer. Çetenin üstünden mermilik (patron) bağlanır. Papakları/börkleri keçeden yapılır. Giydikleri ayakkabı genellikle kiva'dır. Zenginler ve ilin idarecileri deriden yapılmış ayakkabıları giyerler (Behmenbegi, 1946: 70).

Kaşkay kadınlarının elbiseleri, birbirinin üstünden giyilen kat kat elbiselerden ibarettir. Bu elbiselerin boyları kadınların bellerinden topuklarına kadar uzanır. Bunların üstünde giyilen elbiseler, çetken veya gödekçe olarak adlandırılır. Kaşkay kadınının başörtüsü çarğat'dır. Çarğat ince bezden yapılır ve saçların bağlanması için kullanılır. Çarğatın üstünden renkli büyük bir şal örtülür. Şalın üstüne ipek, yün veya pamuktan örtülen örtüye de başörtüsü denir. Kaşkay kadınları altın, gümüş ve bakırdan yapılmış bilezik, kemer, yüzük, boyun bağı vb. muhtelif takıları çok kullanırlar. Kaşkay kadınlarının geleneksel ayakkabısı kiva'dır (Behmenbegi, 1946: 88).

Geleneksel giysileri ve takılarıyla Kaşkaylı kızlar. (Muhittin Çelik, Özel Arşiv.2005)

Günümüzde Kaşkay Türklerinde kadınların ve erkeklerin giydikleri geleneksel giyimlerin yerini çağdaş giyimler almıştır. Geleneksel giyimleri daha çok tören veya özel günlerde görmek mümkündür.

Kaşkay yaylak bölgesinde bir düğün töreninde halay çeken kadınlar.³

6. Kaşkay İlinde Yiyecek ve İçecekler

Kaşkayların yediği ekmek lavaştır. Lavaş, sacda pişirilen ince yufka ekmektir ve buğday unundan yapılır.

Ekmek pişirme. Şâir Şah Muhammedi'nin evi. (Muhittin Çelik, Özel Arşiv. 2005)

Yemek olarak koyun, kuzu ve av hayvanlarının etlerinden çeşitli kebab ve kızartmalar hazırlanır. Etlı yemekler genellikle varlıklı ailelere ait yemeklerdir. Fakir aileler daha çok yoğurt, tarhana, çökelek gibi hayvansal ürünlerle, yaşadıkları yörelerdeki yaban otlarından yapılmış çorba ve diğer sebzeli yemeklerden yararlanırlar. Sıcak yiyecekler olarak, özellikle fakir ailelerde, *pirinç*, *sütlaç*, *ayran aşı*, *kelecoş* (kurutma patlıcandan), *abkeşek* (süzme pilav), *kurut patlıcan* (bir tür patlıcanlı tarhana), *kurut kabak* ve çeşitli çorbalar yapılır. Bunun yanında hurma, soğan, yumurta, bulabildikleri ölçüde et ve pirinç yerler. Kaşkay ilinin en meşhur yemeği *tehçin pilavı*'dır.

Tehçin pilavı içi boşaltılmış kuzunun, kuru üzüm ve çeşitli sebzelerden hazırlanmış pilav malzemesiyle doldurulması sonucu yapılır. Bu, buğulanma ile pişirilen meşhur bir yemektir. Bu yemek için uygun olan kuzuya *emlik* adı verilir. Tehçin pilavı tereyağı ile yapılır. Bu yemek lezzetli ve pahalı bir yemektir. Daha çok ilin varlıklı aileleri bu yemeği yapar.

³ M. Keyanî, Departing Fort he Anemone Art in Gashgai Tribe, Kian nashr Rublications. Shiraz. 1999, s.229.

Çorba Çeşitleri:

- 1- Ayran çorbası(şorvası)
- 2- Süt çorbası.
- 3- Mecek (dağ bademinden yapılır) çorbası (şorvası).
- 4- Şorva.
- 5- Yoğurt (çeşitli sebzeler katılarak yapılır) çorbası(şorvası).

Kebaplar:

- 1- Türk kebabı.
- 2- Boz kavurma.
- 3- Çenceh (şiş) kebabı.
- 4- Köfte.
- 5- Mütencene (kıyma ile yapılan bir kebab).
- 6- Şam kebabı

İçecekler: Kaşkay ailesinin yaşantısında çay, en önemli içeceklerdendir. Çadırlarda veya çadır dışındaki ocaklarda sürekli Kaşkaylının çaydanlığında çay hazırdır. Kaşkay çadırında her zaman çay içmek mümkündür. Eskiden çeşitli törenlerde içmek için üzümden şarap hazırlarlardı. Ancak günümüzde bu içecek pek hazırlanmaz.

Kaşkay İlhanları bir İl yemeğinde.⁴

7. Kaşkaylarda Hayvancılık ve At Kültürü

Kaşkayların geçim kaynağı genellikle iyi cins koyun ve keçilerden oluşan hayvan sürüleridir. Yaşadıkları bölgeye uyum sağlayan, bol süt veren, iyi yünü olan hayvanlardan sürülerini oluşturmuşlardır. Böylece öncekilerden daha verimli ve soylu hayvanlar elde edilmiştir. Hayvancılıkla iç içe olan halk, bazen daha iyi koyun sürüleri elde edebilmek için bir şehirden başka bir şehre gidip oradan en iyi koçu veya koyunu alarak iyi sürüler oluşturma yoluna gitmişlerdir. Bu gayretler sonucunda düzgün cüsseli, bol etli, gelişmiş, çok süt veren, iyi ve uzun

⁴ M. Keyanî. *age* s. 173.

yünü olan koyun sürülerine sahip olmuşlardır. Kaşkaylar, zor coğrafi şartlara dayanıklı olması nedeniyle, keçileri koyunlara göre daha çok tercih ederler.

Kaşkay aşiretinde atın yeri ve önemi çok büyüktür. Ata karşı büyük hürmet ve sevgi beslenir. Onun için en iyi at cinsine sahip olmaya çalışırlar. Kaşkaylar, "At eşittir Kaşkayı, Kaşkayı eşittir at" derler. Geçmişte Şordereli tayfası, dünyada az görülen soylu atları yetiştirmekle bilinir. M. Behmenbegi, Buhara-yı Men İl-i Men adlı eserinde: "...Şordereli (Dereşorlu) atlarının güzelliği, endamı ve asilliğine tüm tayfalar şahit olmuşlardır. Bu atlar rakipsizdir ve adeta at, Şorderelilerin hayatlarının bir parçası haline gelmiştir. Şordereliler siyah Hişavendî atına sahiptir. Şordereli için yemin, millî ve nihai bir manevî değerdi; yemin çocuğun canına, babanın ruhuna, sevgilinin zülfüne yapılır ve bu çok zor değildi ama atının nefesine, yelesine ve tüyüne yemin etmek onlar için kolay değildi..."⁵ der.

Kaşkaylar küçük yaşta ata binerler. İlde çeşitli törenlerde at yarışları yapılır ve göç sırasında da atlardan büyük ölçüde yararlanılırdı. Geçmişte, Kaşkay ilinde yetiştirilen soylu atlar çeşitli ülkelere de ihraç edilmiştir.

Eski bir Türk geleneği olan hayvanların damgalanması, Kaşkay İlinde hala devam eder. Hayvanların hangi aileye ait olduğunu kolayca anlayabilmek için her ailenin bir işareti vardır. Silinmemesi ve yıllarca kalması için hayvanın derisinin bir bölümü işaretlenir. Buna *tamga* (damga) denir. Tamga, bu işaretlerin üzerinde bulunduğu bir metalden yapılır. İşaretler oldukça sadedir ve çoğunlukla hayvan sahibinin ikinci ismi veya ilk iki harfi ya da ilk harfinden oluşur. Bir hayvanın damgalanması, evde bulunan bir metalin kızdırılması ve ardından hayvanın derisinin veya bacaklarının bir kısmının biraz yakılması ile olur. Hayvanın fazla acı çekmemesi için yakılan yerin (yaranın) üzerine biraz yoğurt veya ayran sürülür. Yanmış deri bir haftada şekil alır ve yıllarca kalır. Bu damgalı hayvanın kaybolması veya herhangi bir sürüye karışması halinde bu hayvan rahatlıkla bulunabilir.

Kaşkay İli'nde şöyle bir âdet vardır. Bir Kaşkaylıya, ne kadar koyunun var diye sorulduğunda şu cevap verilir:

-Bir *bürr* (hayvan sürüsü) veya iki *bürr*.

Eğer koyunları az ise (yüz koyundan az ise), *bir küçük bürrüm var* der. Bir *bürr*de bulunan koyun sayısı 200-400 koyundur. Bir *bürr*den fazla olan koyunu bir çoban otlatamaz. Özellikle kışın bu daha da zordur. Kaşkaylar gece de koyunları otlatırlar. Gece koyun otlatmaya sovken adı verilir.

Bir *bürr* koyunun içinde bir hayvan onların tümüne öncülük eder. Kaşkaylar bu öncü hayvana *şahaz* veya *serkel* derler. Bu *şahaz* veya *serkel*, burulmuş (ahta) tekeden seçilir. Bu hayvan bakımlı ve hastalıklara karşı dirençlidir. Sürüye rehberlik etmesi için özel bir eğitime tâbi tutulur. Çoban onu yalnız başına her gün arkasından koşturarak tuz ve ekmek yedirir. Eğitildikten sonra ona özel eşyalar ve süsler (büyük bir çingirak, muska, şişten halka, gözbağı, boncuk vs.) takılır. Bu özelliklerini açıkça diğer hayvanlara bildirirler. O bir yerden geçtiği zaman sürünün diğer hayvanları da onu takip eder. O hareket etmeden diğer hayvanlar hareket etmez. Bir su üstünden geçerken, öncü geçmeden (atlamadan) diğerleri geçmez. Yani her işte ona tâbi olurlar.

⁵ .Muhammed Behmenbegi, **Buhara-yı Men İl-i Men**, Taht-ı Cemşid Yayınevi, Şiraz, 2005.

Şahaz veya serkel ister koyun sürüsünde ister keçi sürüsünde olsun burulmuş tekedan olmalıdır.

8. Kaşkay İlinde El Sanatları ve Dokumalar

Kaşkaylarda halı, kilim, cecim, çanta vb. dokumaları, atalarından kendilerine miras kalmıştır. Kaşkay halı ve kilimlerinin motifleri tarihi izler taşır. Kaşkay dokumalarında Orta Asya'nın izlerinin yanında Çin ve Safevi döneminin izlerine de rastlanır.

Kaşkay el dokuması çantalar. (Muhittin Çelik Özel Arşivi. 2005)

Kaşkay halılarında redif, köşe, zigzag gibi şekillere pek rastlanmaz. Kaşkaylar, daha çok kendi iç dünyalarını yansıtan ve kahramanlıklarını göz önüne seren aslan ve ceylan motiflerini halalarına yansıtırlar. Kaşkay halıları renk, nakış ve zarafet bakımından eşsizdir.

Kaşkay İlinde halı motifleri tayfa ve tirelere göre farklılıklar gösterir. Mesela, balık motifi, nazım, kirmani Keşküllü tayfasında sıkça görülür.

Dokuma tezgâhında bir cecim ve bir Kaşkay kilimi. (M. Çelik Özel Arşiv. 2005)

Kaşkay kilim ve cecimlerinde de halı motifleri dokunur. Kaşkay İlinin en meşhur kilim ve cecimleri Dereşorlu tayfası tarafından dokunan kilim ve cecimlerdir.

Kaşkaylar yakın zamana kadar mesken olarak çadırı kullanmışlardır. Bu çadırlar keçi kılından dokunur. Çadırların boyutlarının büyüklüğü, küçüklüğü çadır sahibinin mali durumuna göre değişir. Çadırların etrafı yelen diye adlandırılan çubuklarla çevrilir. Aynı şekilde yelenlerin daha altında yaylin ya da alaçık dedikleri çubuklar yer alır. Bunlar tozu toprağı, rüzgârı ve yağmuru engellemeye yarar.

Kaşkay çadırı. (Muhittin Çelik. Özel Arşiv. 2005)

SONUÇ

Kaşkaylar, geçmişten günümüze Türk kültürünü (her türlü zorluğa rağmen) korumasını bilen önemli bir Türk topluluğudur. Ancak sosyal ve siyasi şartların zorlaması sonucunda yerleşik hayata geçen Kaşkayların barındırdıkları bu önemli kültür malzemelerinin yok olup gittiğine şahit oluyoruz. Bu değerli malzemelerin bir an önce derlenip yazıya aktarılması, özelde Kaşkaylar, genelde de Türk kültürü açısından büyük önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- BEHMENBEGİ, Behmen (1946). *Örf ve 'Adetler der 'Aşâyır-ı Fars, Tahran.*
- BEHMENBEGİ, Behmen (2005). *Buhara-yı Men İl-i Men, Taht-ı Cemşid yayınevi, Şiraz.*
- ÇELİK, Muhittin (2005). Özel Arşiv.
- DOĞAN, Talip (2018). "İran Türklerinde 'Héyder Baba'ya Selâm'ın Etkisiyle Yazılan Şiirlerdeki Ortaklıklara Dair", *Yeni Türkiye Dergisi*, s. 497-515.
- DOĞAN, Talip (2020). *Tilimhan Divanı (Orta İran Türk Ağzı) Giriş-İnceleme-Metin-Dizin*, Akçağ yayınları, Ankara.
- EMİRİ, Esedullah (2007). *Hekim Tilimhan Divanı*, C:I, Kum.
- İran İslâm Cumhuriyeti Büyükelçiliği Kültür Müsteşarlığı (1989). *Ortak Kelimeler Sözlüğü*, Ankara.
- KAFKASYALI, Ali (2007). *İran Türk Âşıkları ve Milli Kimlik*, Eser Ofset, Erzurum.
- KARAAĞAÇ, Günay (2008). *Türkçe Verintiler Sözlüğü*, TDK yayınları, Ankara.
- KİYANİ, Menuçerh, (1999), *Departing Fort he Anemone Art in Gashgai Tribe*, Kian neşriyatları, Shiraz.
- YADIKUR, Cafer Eyvezî (2015), *Me'zun Kaşkayı Şiirleri*, Şiraz.